

תכנית הכשרה לקצין

צרכים, אפשרויות והצעה לביצוע

פרופ' שאול פטאי*

מקובל כאקסיומה, שיש בצה"ל צורך להגביר את החינוך בכלל ואת ההשכלה האקדמית למפקדים בפרט. אולם, מובנו של החינוך שונה

הגישות האלה שורשים עמוקים באסכולות עתיקות ושונות. השקפה זו או אחרת בין נושאי תפקידים פוליטיים וצבאיים רבים, מעצבת את חינוכם של מפקדים באותו צבא, לעתים למאות שנים. בארה"ב, לדוגמא, יש היום אוניברסיטאות צבאיות רבות שבוגריהן השתתפו בקורסים טכניים רבים, וגם בקורסים של ספורט, אולם הם יכולים לסיים את לימודיהם מבלי לשמוע דבר על טקטיקה ואסטרטגיה ועל היסטוריה צבאית. מצד שני, קצין בחיל האוויר הבריטי, לאחר שיעבור בדיקות כושר מסוימות, יורשה ללמוד על חשבון צבאו כל מקצוע שברצונו ללמוד, ומאמינים, שטייס בתום לימודים לתואר בפילוסופיה יהיה טייס טוב יותר (או לפחות קצין טוב יותר) מאשר היה קודם.

בתפיסתם של אנשים שונים. יש כאלה שבשבילם חינוך פירושו השכלה במובן של הקניית ידע, וחשיבותו כמכשיר להתגבר על בעיות טכניות. מצד שני, יש אחרים הסבורים, כי עיקר החינוך הוא להקנות ערכים ולפתח את המוטיבציה; ויש גם כאלה המאמינים בחינוך ככלי המשמש לחידוד המוח במחשבה מופשטת. לכל אחת מן

* האוניברסיטה העברית, ירושלים.

להפרעה בלתי רצויה בהשגת המטרות החומריות.

מבחינת המוטיבציה, אכן, כמעט שאין הבדל בין אקדמאים שסיימו את חוק לימודיהם במסגרת העתודה האקדמית לבין אלה שמסיבה זו או אחרת קיבלו דחיית שירות מצה"ל עד לסיום לימודיהם. בכל מקרה, בשנים החשובות, שבהן מתעצבת אישיותם של סטודנטים אלה, השפעתו של צה"ל עליהם היא כמעט אפסית.

המצב שונה לחלוטין, כמובן, לגבי אלה שנשלחים ללימודים לאחר ששירתו במשך מספר שנים כמפקדים ושמחזי"ב בים להאריך את שירותם בצבא הקבע. מצד אחד, יש תועלת רבה בעובדה, שלמפקדים אלה שורשים עמוקים בצה"ל, אולם מצד שני — הם כבר עוצבו בדפוסים קשיחים והם חסרים את "הלוח הנקי" שהמורים האקדמיים אוהבים כל כך; הם יצטרכו לשכוח דברים רבים ולהיפטר מהרגלים רבים, לפני שיוכלו להפיק את התועלת המרבית מלימודיהם. נוסף על כך חייבים קצינים אלה לקבל משכורות גבוהות המגיעות להם בשל דרגתם; הפסקת שירותם הפעיל למשך שלוש-ארבע שנים יוצרת בעיות רציניות. זאת ועוד, קצין כזה שירת בשנות שירותו הראשונות בתפקידים שאינם דורשים השכלה אקדמית, ולכן הפוטנציאל השכלי שלו לא נוצל כהלכה. גם הסבתו לתפקיד מסוג

מפעילים, את המערך הטקטי והאסטרטגי ואף (ומי התנסה בזה יותר מצה"ל) את המערך הפוליטי. הבנה זאת של מערכים וכוחות מסובכים, מתוחכמים ואדירים דורשת בסיס רחב של ידיעות במקצועות שונים, ערנות ונכונות אינטלקטואלית, ביקורתיות כלפי פנים וכלפי חוץ, מחשבה עצמאית ובלתי משוחדת, אך גם משמעת במחשבה ובפעולה. החינוך האקדמי צבאי המשולב צריך להקנות למפקד את התכונות הללו.

היום מקבל צה"ל מפקדים בעלי השכלה אקדמית משלושה מקורות:

א. חיילי העתודה האקדמית וחיילים אחרים, שמסיבה כלשהי השלימו את לימודיהם האקדמיים לפני גיוסם.

ב. קציני צה"ל הנשלחים ללימודים. ג. "תלפיות" והמכון ללימודי המשך.

העתודה האקדמית מילאה תפקיד חשוב בצה"ל בשנות ה-50 וה-60, אולם ערכה מבחינת צה"ל הלך וירד במשך הזמן, שכן רק מעט מאוד עתודאים נשארו בצבא קבע מעבר לתקופה שהתחייבו לה מראש. העתודאי לומד בסביבה שבה חבריו ללימודים דואגים בעיקר לקריירה שלהם בעתיד, והמוטיבציה העיקרית שלהם היא להגיע לעמדה שתבטיח להם תנאים חומריים טובים והתקדמות מהירה בתעשייה, במסחר או בחיים האקדמיים. באווירה זו אין חלק למוטיבציה לאומית, והשירות הצבאי נחשב כרוב המקרים

להלן אנסה להציג תכנית לחינוך מפקדים, הכוללת בעת ובעונה אחת לימודים אקדמיים וצבאיים. התכנית תקנה לבוגריה ידע מקצועי מעמיק במקצוע אקדמי אחד לפחות עם ידע שטחי יותר אך הכרחי במקצועות אחרים, ויחד עם אלה היא תכשיר חיילים לפיקוד אגב הכרה רחבה של המערכת הצה"לית והקניית ערכים חיוניים ומוטיבציה שעליהם מבוסס השייכות. אחד מן העקרונות היסודיים שאדגיש הוא, החשיבות העליונה שיש בכושר הידברות והתקשורת ("קומוניקציה") בין העוסקים במקצועות צבאיים שונים, וכמו כן בין אלה העוסקים במקצועות צבאיים לבין אלה העוסקים במקצועות אקדמיים.

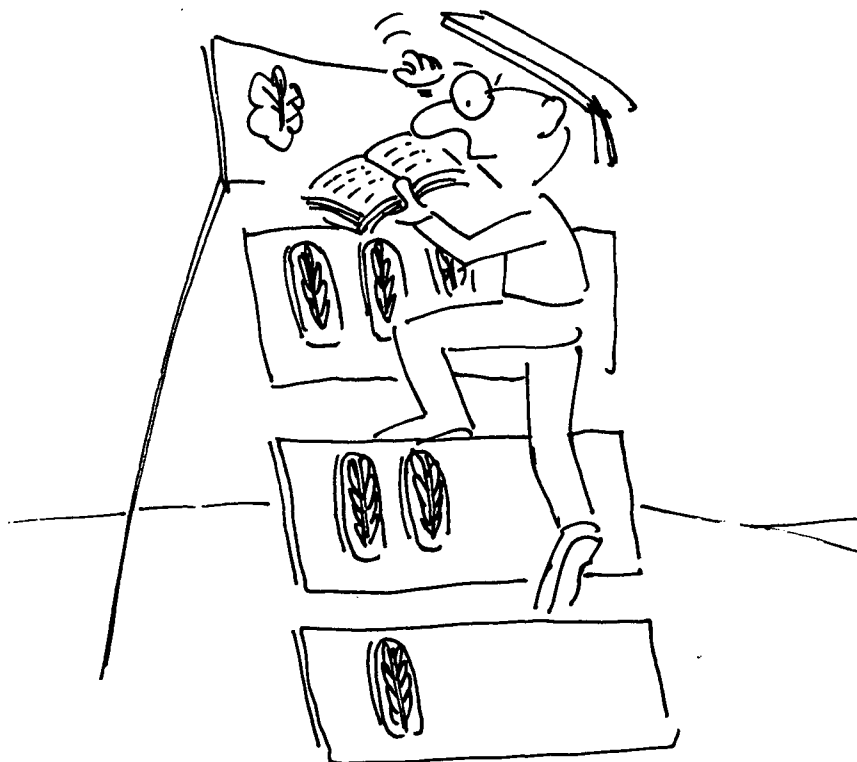
הצורך והתועלת בכוח אדם אקדמי בצה"ל

היום איש אינו חולק על שהעוסקים במקצועות הרפואה, המשפטים, הפסיכולוגיה וההנדסה חייבים להיות בעלי השכלה אקדמית שנרכשה בלימודים מסודרים ושיטתיים. השכלה דומה נדרשת גם מרופא צבאי, ממשפטן צבאי, מפסיכולוג צבאי וממהנדס צבאי. אולם הרבה יותר קשה להגדיר את ההשכלה שיש להקנות למפקד בצבא אשר כבר מראשית דרכו צריך להשתמש בשילוב מורכב ומסובך של מספר מקצועות ולא רק במקצוע מוגדר אחד.

הצורך בהשכלה אקדמית למפקדים הוא כפול. מחד גיסא נדרש מן המפקד ידע מקצועי ספציפי, שבלעדיו אין הוא יכול למלא את תפקידו ביעילות. קצינים בחילות השונים כגון חיל האוויר, חיל הים, גיסות השריון והתותחנים משתמשים היום במכשור מסובך שללא הבנת עקרונותיו לא יוכלו להשתמש בו ביעילות ולנצל את הפוטנציאל המלא שלו. מכאן שחלק גדול מן המפקדים בחילות אלה זקוק לידע במתמטיקה ובפיסיקה — ידע שיכול להירכש רק במסגרת לימודי תואר ראשון באוניברסיטה.

מאידך גיסא ירכוש הקצין באוניברסיטה גם מיומנויות שאינן קשורות ישירות למקצוע הצבאי. באוניברסיטה טובה הוא ילמד דברים שינצלם בתפקידו הפיקודיים: מתודיקה של לימוד, שימוש בספרים, גישה ביקורתית, יכולת לשאול את השאלות הנכונות, לאתר בעיות ופתונות ולחשוב באופן עצמאי ומקורי.

חינוך המקנה ידע והבנת תופעות דרוש למפקד כדי שיכין ויתפוס את המערך המסובך והמורכב שבו הוא חי ופועל. המפקד חייב להכיר ולהבין את הכוח ואת היכולת של כלים מופעלים ושל צוותים



חדש (שדורש השכלה גבוהה) כרוכה לעתים במשברים. המכון ללימודי המשך של צה"ל/חיל האוויר על יד האוניברסיטה העברית ותכנית "תלפיות" הן בין התכניות המנסות להתגבר על קשיים אלה. המכון ללימודי המשך של צה"ל/חיל האוויר הוקם כדי לשלב במסגרת אחת חינוך צבאי והשכלה אקדמית. במסגרת מיוחדת זו ניתן לנצל ניצול מרבי את המוטיבציה של החניך, להקנות לו ערכים ולא רק ידע ולכוון את הלימודים לפי צרכי צה"ל בלי לוותר על תשתית רחבה בנושא הלימוד ובמקצועות אחרים, אשר ירחיבו את השכלתו האקדמית ויביאו תועלת בזמן שירותו.

ראוי לציין כמה מן הדברים המיוחדים את החינוך המשולב הצבאי-אקדמי:

א. שימת דגש על מוטיבציה לאומית והמעטת ערכן של מטרות אישיות, כלכליות וקרייריסטיות.

ב. הקניית השכלה רחבה ככל האפשר גם מחוץ למקצוע הראשי הנלמד ושבו יקבל החניך תואר אקדמי.

ג. דאגה לכל צורכי החניך – דאגה המאפשרת ניצול מרבי של זמנו.

ד. שמירה על המסגרת ועל הדפוסים שבהם יידרש לתפקד בעתיד, ובמיוחד שמירה על הקשר עם החיל שבו משרת החניך.

ה. האפשרות לחנכו לעבוד בתנאי לחץ.

ו. הרחבת האופקים של החניך על ידי שילוב קורסים צבאיים בין תקופות הלימודים האקדמיים.

ז. שימוש נרחב בחונכים אורחיים וצבאיים. שיטה זו מאפשרת גמישות מרבית בתכניות, רציפות, אפשרות להגברת העומס ולהקטנתו לפי הצורך ואפשרות לימוד וחינוך על ידי טיפול אישי ואינטנסיבי.

ח. שימוש נרחב בסמינרים, בוויכוחים, בימי עיון ובמפגשים לשם היכרות מרבית בין חניכים מחילות שונים וממקצועות שונים על מנת ליצור קשרים ביניהם ולבסס אפשרות של אינטראקציה בעתיד.

תכנית לקורס מפקדים אקדמיים (קמ"א) – הצעה לביצוע

למגויסים בעלי השכלה תיכונית, המשרתים כשירות חובה, תהיה בתום השנה הראשונה לשירותם, לאחר ססימו קורס מפקדים זוטרים ועברו תהליכי מיון, האפשרות להתחייב לחמש שנות שירות בצבא הקבע ולהצטרף לתכנית קמ"א תוך

שמירה על הקשר ועל ההשתייכות לחיל שבו הם משרתים. התכנית דורשת שינויים לא גדולים לגבי חיילות. כדי לא לסרב לא את הצגת התכנית לא אעמוד בפרוטרוט על השינויים האלה. לדעתי, כשליש ממשתתפי תכנית קמ"א צריכות להיות חיילות; זמן שירותן הכולל, חובה וקבע, צריך להיות במקום שמונה שנים רק שש או שבע שנים ואולי צריך לאפשר לחיילות/ות/מפקדות מעבר יותר קל מחיל לחיל. תלמיד באוניברסיטה זוכה לתואר ראשון ("בוגר") על יסוד כ-1500 שעות לימודים פרונטליות המשתרעות על תקופה של שלוש שנים. "שנת לימודים" כוללת למעשה רק 27–28 שבועות. המספרים המדויקים כמובן שונים במקצועות שונים בהתאם לצורך במעבדות, בתרגילים, בסמינרים, בסיוורים מקצועיים וכו'. התלמיד גם חייב להיבחן ברוב מקצועות לימודיו – ועומס הלימודים (שיעורים, בחינות וכו') בסה"כ מחושב כך, שגם תלמיד בינוני ואף חלש ואף תלמיד שחייב להרוויח את לחמו בזמן לימודיו יוכלו לעמוד בו ללא קושי מיוחד.

אי לזאת, מותר להטיל על אנשי קמ"א, שאמורים להיות צעירים מוכשרים שאין עליהם חובות פרנסה, עומס גדול יותר מן המקובל. חשבון מקורב יראה (ואין זה המקום להיכנס לפרטים מדויקים) שלתוך שנתיים קלנדריות אפשר לרכז כ-2300 שעות פרונטליות (כלומר כ-50% יותר שעות לימוד מהדרוש לקבלת תואר "בוגר"), כשאותן שנתיים כוללות את תקופות החגים, החופשות וההתכוננות לבחינות.

את הלימודים של 2300 שעות יש לחלק לשני גושים עיקריים: לימודים לתואר בוגר (כ-1500 שעות) ולימודי השלמה כלליים (כ-800 שעות).

קיימות אם כן שתי אפשרויות:

האחת – אם מספר התלמידים במקצוע מסוים גדול דיו, אפשר לארגן עבורם קורסים אוניברסיטאיים כך שילמדו למעשה רק שנתיים קלנדריות (על ידי ריכוז הלימודים, פתיחת קורסי קיץ שהיום אינם קיימים וכו').

השנייה – שיבוץ אנשי קמ"א ללימודים אוניברסיטאיים רגילים בזמנים המקובלים בתוספת לימודי ההשלמה ושליחתם לקורסים צבאיים בתקופות החופשות האוניברסיטאיות הארוכות בפסח ובקיץ.

בין כך ובין כך, חניך קמ"א יסיים במשך שלוש שנים לכל היותר את כל לימודיו לתואר ואת לימודיו הנוספים וכן את הקורסים הצבאיים המיועדים לו, כולל

קורס קצינים.

הלימודים לתואר האקדמי – היקפם ותכנם קבוע באוניברסיטה, אולם גם כאן אפשר לבחור במסגרת אותם לימודי התואר, מסלולים, כיוונים וצירופים התואמים את צורכי צה"ל. בין לימודי התואר הראשון שמציעה היום האוניברסיטה העברית, מעוניין צה"ל במיוחד במקצועות הבאים: מתמטיקה, מדעי המחשב, פיסיקה, כימיה, מדעי החיים, מדעי כדור הארץ (מהפקולטה למדעי הטבע); מדעי היהדות, היסטוריה, שפות ובתוכן שפה וספרות ערבית, חינוך (מהפקולטה למדעי הרוח); כלכלה, ניהול עסקים, סוציולוגיה, פסיכולוגיה (מהפקולטה למדעי החברה).

במסגרת הלימודים לתואר האקדמי יהיו אנשי קמ"א תלמידים רגילים של האוניברסיטה ככל ההיבטים האקדמיים, ויחולו עליהם כל החובות והזכויות של סטודנט, כולל חובות משמעת ובחינות. לימודים משלימים וכלליים: אלה לימודים שלא יידרשו בהם בחינות.

לימודים משלימים ייקראו לימודים הקרובים ללימודי התואר ובדרך כלל ייבחרו מלימודי אותה פקולטה (לדוגמה, תלמיד שלומד מתמטיקה-פיסיקה כלי-מודי תואר, ילמד גם כימיה, ביולוגיה, מחשבים וכו') – אולם לא יהיה חייב להיבחן במקצועות אלה בחינות אוניברסיטאיות, אלא אם כן צה"ל יטיל זאת עליו. ועדת היגוי משותפת של קציני צה"ל ושל אנשי האוניברסיטה תנחה את התלמידים בבחירת המקצועות המשלימים. לימודים אלה יוכלו להיות בחלקם גם מפקולטות אחרות.

לימודים כלליים: צה"ל יחליט, בהתאם ייעצות עם מורי האוניברסיטה, אילו מקצועות ילמדו תלמידי קמ"א תוך התחשבות בצורכי החילות שאליהם הם משתייכים. חלק מן הקורסים האלה יוכלו להינתן ע"י קציני צה"ל, מורים חיצוניים וכו'. המטרה העיקרית של הלימודים האלה היא להרחיב את אופקי החניך, ולכן יינתנו קורסים כלליים בעיקר במקצועות שאינם כלולים בלימודי התואר של החניך. כך, למשל, תלמידי הפקולטות למדעי הרוח והחברה יקבלו קורס בסיסי במדעי הטבע ולהפך; תלמידי הפקולטה למדעי הטבע יקבלו קורסים בפסיכולוגיה או בסוציולוגיה או בניהול עסקים.

יש להשתדל שהלימודים הכלליים והמשלימים יינתנו על ידי מורים מוסמכים ברמה גבוהה, כך שיוכלו להיחשב לקראת תארים אחרים או לקראת תארים יותר גבוהים, אם החניך ישאף לכך.

חיילים מחילות שונים ילמדו יחד בקורסים האקדמיים והצבאיים ויש לקוות שהיכרות זאת תשמש כבסיס לשיתוף פעולה בעתיד בין קצינים בחילות שונים בעת שימלאו תפקידים שונים בצה"ל — בעת שלום ובמלחמה.

החניכים ילבושו מדים גם בזמן לימודיהם ויתגוררו בשטח האוניברסיטה בבניינים נפרדים תחת משמעת צבאית מקובלת. יש לדאוג לכך — על ידי הסברה ומתן דוגמה — שסטודנטים-חיילים אלה לא ינצלו לרעה את מדיהם בשום אספקט של החיים הסטודנטית-ליים, בקשרים עם מוריהם ועם חבריהם ללימודים שאינם חיילים, ובחלקם אף אינם יהודים.

צה"ל יעמיד לרשות החיילים-סטודנטים חונכים אשר ילוו אותם בדרכם,

יעזרו לפי הצורך בלימודיהם, ידגישו ויעזמו מיקו את אותם היבטים של הלימודים החשובים במיוחד לצה"ל. הבסיס האקדמי הרחב, שירכשו חניכים אלה, יאפשר להם להשלים את לימודיהם לקראת תואר שני, ואולי אף שלישי, בקלות יחסית. כך תהיה אפשרות, בהסכמת צה"ל, כעבור מספר שנים לאלה שרוצים להמשיך בשירות קבע להמשיך בלימודים לקבלת תואר שני (מוסמך). ולפי המתכונת של קמ"א אין הדבר צריך להימשך יותר מאשר שנה אחת בערך, גם אם התואר השני יהיה במקצוע קצת שונה מזה שלמדו לקראת התואר הראשון. לדוגמה, בוגרי מתמטיקה, פיסיקה, כימיה ומחשבים יוכלו ללמוד לקראת תואר מוסמך בבי"ס למדע שימושי או אפילו לעבור למקצוע הנדסי ולזכות בו בתואר

מהנדס באחד המוסדות המורשים לכך. יש לקוות, שבתום תקופת התחייבותם ימשיך חלק ניכר מבוגרי קמ"א לשרת בצבא הקבע. כאשר לאלה שיעזבו את צה"ל בתום שמונה שנים או יותר — אנו מאמינים ששנים אלה יעצבו את אישיותם כך שישמשו כקציני מילואים יעילים ומסורים לצה"ל. זאת ועוד: יש לקוות שגם בעבודתם האזרחית יורגשו העיצוב באישיות, המוטיבציה והחינוך לערכים שקמ"א נתן להם, כך שהמעבר משירות צבאי לעבודה אזרחית יהיה למעשה מעבר משירות לאומי במסגרת צבאית לשירות לאומי במסגרת אזרחית במוסדות הלאומיים ובחיים הציבוריים ובכל מקום שיש לעם ישראל צורך במנהיגות נאמנה, בלתי אנוכית, מוסרית ומסורה.

